

ปัญหาและอุปสรรคในการใช้พื้นที่เปิดโล่งของวัด: กรณีศึกษาวัดราษฎร์ ในเขตธุรกิจพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยในเขตเมืองชั้นในกรุงเทพมหานคร

Problems and Obstacles of the Use of Temple Open Space:

Case Studies of Temples in Business Districts, and Residential Districts in Inner Bangkok Area

ประภัสรา นาคะ พันธุ์อำไพ¹

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบการวางผังวัดและความสัมพันธ์กับพื้นที่เปิดโล่งในวัด ศึกษาประเภทของกิจกรรม และลักษณะการใช้สอยพื้นที่เปิดโล่งของวัด และนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของพื้นที่เปิดโล่งประเภทของกิจกรรม และลักษณะการใช้สอยพื้นที่เปิดโล่งของวัด เพื่อที่จะได้นำไปวิเคราะห์และสรุปศักยภาพ ประเด็นปัญหา และอุปสรรคต่างๆ ในการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัด โดยเก็บข้อมูลจากการสำรวจ สังเกต และการสัมภาษณ์ผู้ใช้พื้นที่วัดในการทำกิจกรรม และการสัมภาษณ์ผู้ดูแลรับผิดชอบพื้นที่เปิดโล่งของวัดที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 6 กรณีศึกษา คือ วัดบางโพธิ์อมawas วัดเลียบราษฎร์บำรุง วัดมัจฉนดิการาม วัดจันทรีใน วัดไผ่ตัน และวัดพรหมวงศาราม โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า สามารถจำแนกประเภทพื้นที่เปิดโล่งของวัดตามประโยชน์การใช้พื้นที่เปิดโล่งได้ 7 ประเภทดังต่อไปนี้ 1) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์ 2) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา 3) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อตอบสนองต่อความเชื่อและศรัทธา 4) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการนัดพบ 5) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการสื่อสาร 6) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการมองเห็นและเน้นความสำคัญ 7) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการค้า และผลการศึกษาชี้ให้เห็นปัจจัยปัญหา และอุปสรรค แยกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ 1) ด้านทัศนคติของพระผู้บริหารและประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือนึกถึงประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดในเรื่องของการมองเห็นและเน้นความสำคัญให้กับเขตพุทธาวาสและส่งเสริมแนวแกนในการวางผังเพื่อผลด้านการมองเห็นสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นหัวใจหลักที่สำคัญของวัดดังเช่นในอดีต 2) ด้านเศรษฐกิจ การเน้นเรื่องการหารายได้จากพื้นที่เปิดโล่ง เพื่อนำเงินมาทำนุบำรุงวัด 3) ด้านการบริหารจัดการพื้นที่ วัดขาดการบริหารจัดการพื้นที่ภายในวัดทั้งงบประมาณและกำลังคนในการดูแลพื้นที่เปิดโล่งต่าง ๆ

คำสำคัญ: พื้นที่เปิดโล่ง วัดราษฎร์ ประเภทพื้นที่เปิดโล่ง

Abstract

This research investigates forms of monastery area planning and its relation to open space with in temple grounds. It also included type of activities and nature of use of such open space which have been analyzed to find relationship between characteristics of open space, type of activities and nature of its use. These are used as the basis for analyzing and concluding the potential, problems and obstacles associating with the use of such open area. Data were collected by conducting survey, observation and interview with the users of temple's open area for their activities as well as persons responsible for overseeing such areas including those at Bangpo Omawas temple, Lyap Rachbunrung temple, Machanun Tikaram temple, Jannai

¹ ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

temple, Paiton temple and Promwongsaram temple. Data was then analyzed using descriptive method. Findings from the study suggested that open area with in temple grounds could be classified based on its usage into the following 7 types: 1) for traffic and parking purpose 2) for performing religious ceremony 3) for responding to beliefs and faiths 4) for recreation purpose 5) for communication purpose 6) for visual perception and highlighting issues and 7) for commercial purpose. The study also revealed problems and obstacles that could be categorized into the following 3 issues: 1) the attitude of the administrative monk and the public that has not given precedence to or realized of usefulness of temple's open area in terms of visual perception and rather focused on the shrine area with an aim to promote visual perception of structures in this area as the same manner as those famous monasteries in the past. 2) with respect to commercial aspect, placing importance upon making profit from open area in order to raise fund for temple's maintenance and 3) with respect to area management, several temples still had limited resources and fund to manage their open area.

Keywords: Open Space, Temple, Usage Patterns

1. บทนำ

กรุงเทพมหานครเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางความเจริญและความก้าวหน้าต่างๆ ทำให้มีประชากรอพยพมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วและเกิดปัญหาต่างๆ ตามมา ปัญหาพื้นที่เปิดโล่งที่ลดลงเป็นอีกหนึ่งปัญหาที่สำคัญที่เกิดจากการขยายตัวของเมืองที่ขาดการวางแผนความสมดุลด้านการใช้พื้นที่ ซึ่งกรุงเทพมหานครในฐานะหน่วยงานที่ดูแลกำกับและรับผิดชอบพื้นที่โดยตรงก็ตระหนักดีถึงปัญหาดังกล่าว จึงมีนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่เปิดโล่งประเภทต่างๆ ของกรุงเทพมหานคร หนึ่งในมาตรการหลักที่เกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาพื้นที่เปิดโล่งของกรุงเทพมหานครคือมาตรการเพิ่มปริมาณพื้นที่สีเขียวเพื่อเสริมคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชน โดยการกำหนดยุทธศาสตร์ด้านการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้มากขึ้น โดยมีนโยบายการเปลี่ยนที่ว่างรกร้างหรือที่ไม่มีการใช้งานของหน่วยงานต่างๆ มาเป็นพื้นที่สีเขียวที่รองรับการพักผ่อนหย่อนใจและลดมลพิษ

วัดเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่กรุงเทพมหานครและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเล็งเห็นว่าสามารถพัฒนาปรับปรุงให้เป็นพื้นที่สีเขียวของเมืองได้ อาทิเช่น สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร (2546) ได้จัดทำแผนแม่บทพื้นที่สีเขียวกรุงเทพมหานครเพื่อใช้เป็นกรอบการพัฒนากรุงเทพมหานครให้เป็นเมืองสีเขียวและเมืองน่าอยู่ (Healthy City) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ดินประเภทอื่น ซึ่งสามารถใช้หรือพัฒนาขึ้นเพื่อรองรับการพักผ่อนหย่อนใจและลดมลพิษในเมืองใหญ่ได้ เช่น ที่ว่างในสถาบันราชการและศาสนสถาน เป็นต้น สำนักสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร (2550) ได้จัดทำแผนปฏิบัติการว่าด้วยการลดปัญหาภาวะโลกร้อนของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2550-2555 ได้กล่าวไว้ในเรื่องแผนปฏิบัติการด้านการเพิ่มพื้นที่สีเขียวว่า ศาสนสถานสามารถเพิ่มความหนาแน่นของต้นไม้ยืนต้นได้ด้วยการปลูกไม้ยืนต้นเพิ่มภายในพื้นที่วัด และรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อม 2553-2554 (2553) ได้เสนอแนะว่าวัดเป็นพื้นที่ที่สามารถปรับปรุงให้เป็นพื้นที่สีเขียวในรูปแบบสวนสาธารณะได้

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่านโยบายต่างๆ ของกรุงเทพมหานครที่มีแนวคิดในการปรับปรุงและพัฒนาให้วัดเป็นพื้นที่สีเขียวของเมือง ยังเป็นนโยบายที่พูดถึงในภาพกว้างเท่านั้น แต่ยังขาดข้อมูลการศึกษาทางด้านลักษณะทางกายภาพของพื้นที่เปิดโล่งภายในวัด ข้อมูลทางด้านพฤติกรรม กิจกรรมการใช้สอยที่เกิดขึ้นในพื้นที่เปิดโล่งของวัด รวมถึงยังขาดการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่เปิดโล่งของวัดกับกลุ่มอาคารหรือบริบทโดยรอบของวัด ซึ่งพื้นที่วัดมีข้อจำกัดที่แตกต่างจากพื้นที่โล่งทั่วไป เนื่องจากวัดมีรูปแบบการใช้ประโยชน์ทางด้านศาสนา และมีคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรมศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาพื้นที่เปิดโล่งของวัดอย่างละเอียดก่อนที่จะดำเนินการปรับปรุงหรือพัฒนาวัดเพื่อให้แนวทางการพัฒนาไม่ขัดแย้งหรือสร้างความเสียหายต่อพื้นที่ทางศาสนาและวัฒนธรรม

การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาถึงลักษณะพื้นที่เปิดโล่ง ลักษณะการใช้สอย ประเภทของกิจกรรม รวมถึงศักยภาพ ประเด็นปัญหา และอุปสรรคต่างๆ ในการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัด ซึ่งหน่วยงานที่มีนโยบายที่จะพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่เปิดโล่งของวัด สามารถนำผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลเบื้องต้นเพื่อใช้ประกอบการพิจารณาในการกำหนด นโยบายและแนวทางการพัฒนาพื้นที่วัดอย่างเหมาะสม นอกจากนั้นองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้ยังเป็นข้อมูลที่สามารถนำไปใช้สำหรับงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่วัดได้ต่อไปในอนาคต

2. แนวความคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัด

วัด หมายถึง สถานที่ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปกติมีพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ รวมทั้งมีพระภิกษุสงฆ์ อยู่อาศัย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) ซึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในประเทศไทย (2505) กำหนดไว้ว่า วัดมี 2 ชนิด คือสำนักสงฆ์ ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งสำนักอาศัยของหมู่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งไม่ได้ขอพระบรมราชานุญาตใช้พื้นที่ดินแห่งนั้นเพื่อจัดตั้งเป็นวัดขึ้น ดังนั้นสำนักสงฆ์จึงไม่มีโรงพระอุโบสถเพื่อใช้เป็นที่ทำสังฆกรรม และอีกชนิดคือวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาต เพื่อให้จัดตั้งวัดขึ้น ถือว่าเป็นวัดที่ถูกต้องและมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย วัดประเภทนี้ยังแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) วัดหลวงหรือพระอารามหลวง หมายถึง วัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสร้าง หรือวัดที่รัฐบาลหรือราษฎรทั่วไปสร้างขึ้นแล้วทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งสามารถแบ่งพระอารามหลวงออกได้เป็น 3 ชั้นคือ พระอารามหลวงชั้นเอก พระอารามหลวงชั้นโท พระอารามหลวงชั้นตรี และมีฐานันดรศักดิ์แตกต่างกันไปตามชนิดของวัด

2) วัดราษฎร์ หมายถึง วัดที่ราษฎรทั้งหลายสร้างขึ้นตามศรัทธา แยกออกเป็น 2 ลักษณะคือวัดอรัญวาสี นิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา และวัดคามวาสี สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่พำนักของชุมชนหรือเมืองโดยตรง การกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และการเน้นศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้ สำหรับใช้ในการสั่งสอน ฆราวาสมากกว่าฝึกปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ วัดประเภทนี้จะมียอดประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารมากกว่าวัดอรัญวาสี ตามความต้องการใช้งาน การกำหนดแบบแผนทั้งด้านรูปแบบและแผนผังรวมมีกฎเกณฑ์ค่อนข้างชัดเจน

วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ เขตพุทธาวาสเป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เขตสังฆาวาสหมายถึงขอบเขตบริเวณพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัด ที่กำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้สามารถปฏิบัติภารกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับพิธีการใดทางศาสนาโดยตรง และเขตธรณีสงฆ์ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ในพระอารามที่วัดกำหนดพื้นที่บางส่วนที่เหลือจากการจัดแบ่งเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

การแบ่งพื้นที่วัดออกเป็น 3 ส่วนนี้ ในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมจึงให้หมายถึงส่วนหนึ่งคือเขตพุทธาวาสถูกใช้เป็นที่ตั้งสาธารณะ (Semi-Public Zone) อีกส่วนหนึ่งคือ เขตสังฆาวาสที่ใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private Zone) เฉพาะของพระสงฆ์ ส่วนเขตธรณีสงฆ์ก็เป็นเสมือนเขตพื้นที่สาธารณะ (Public Zone) สำหรับคนทั่วไป (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544)

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับพื้นที่เปิดโล่ง

จากการศึกษา พบว่ามีการแบ่งประเภทของพื้นที่เปิดโล่งอย่างหลากหลายแตกต่างกันไปตามมิติที่นำไปใช้ เช่นเดียวกับนิยามความหมายของพื้นที่เปิดโล่ง ซึ่งพบว่ามีการแบ่งประเภทพื้นที่เปิดโล่งนั้นส่วนใหญ่จะแบ่งโดยใช้หลัก ลักษณะสภาพแวดล้อม ขนาด ตามระดับความสำคัญของพื้นที่และการใช้ประโยชน์พื้นที่

จามรี อาระยานิมิตสกุล (2527) กล่าวถึง ความหมายที่โล่งว่างของเมืองว่าสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ที่ว่างลักษณะเป็นลานโล่ง (The Square) ที่ว่างเป็นถนน เป็นเส้นทางสัญจร (The Street) และที่ว่างที่เป็นสวนหรือสาธารณะ (The Park) และการใช้ประโยชน์พื้นที่โล่งว่างสามารถแบ่งตามการใช้สอยหรือการใช้งานได้ดังนี้

1) เพื่อการค้า เป็นสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ เพื่อการประกอบธุรกิจ เป็นพื้นที่ตลาดนัด

- 2) เพื่อการสื่อสาร เป็นสถานที่รวมกิจกรรมทางสังคมเป็นจุดนัดพบ แลกเปลี่ยนข่าวสาร ถ่ายทอดกระจายข่าวของชุมชน การสนทนากลุ่มหรือระหว่างบุคคล
- 3) เพื่อการนันทนาการ เป็นสถานที่ใช้พักผ่อนในรูปแบบใช้แรง (Active Recreation) และไม่ใช้แรง (Passive Recreation) เพื่อการพักผ่อนหรือออกกำลังกาย
- 4) เพื่อตอบสนองต่อความเชื่อและความศรัทธา เป็นพื้นที่โล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา หรือกิจกรรมตามความเชื่อของแต่ละพื้นที่
- 5) เพื่อผลด้านการมองเห็นเป็นพื้นที่โล่งเพื่อเน้นความสำคัญของพื้นที่ เช่น พื้นที่โล่งหน้าอาคาร

2.3 การออกแบบวางผังวัด

1) ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตพุทธาวาส พื้นฐานพุทธสถาปัตยกรรมของไทยมีแบบแผนและแนวความคิดรวมทั้งคติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียและลังกา พุทธสถานในประเทศไทยก็อาศัยกฎเกณฑ์ของการวางแผนผังที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544) นอกจากนั้นคติในการสร้างพระปรางค์ หรือปรางค์ปราสาทยังได้รับอิทธิพลมาจากเขมรโดย สร้างขึ้นบนพื้นฐานคติสัญลักษณ์แห่ง “เขาพระสุเมรุ” ทำให้เมื่อสร้างเป็นงานสถาปัตยกรรมปรางค์ปราสาทจะหมายถึงเขาพระสุเมรุ ระเบียบคติที่อยู่โดยรอบจะหมายถึงกำแพงแห่งจักรวาล ดังนั้นพื้นที่ขานชาลาภายในเขตระเบียงคดเข้ามา ก็ย่อมหมายถึงมหาสมุทรอันกว้างใหญ่นั้นเอง

2) ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตสังฆาวาส กฎถือเป็นอาคารหลักสำคัญ โดยมีอาคารประเภทอื่นประกอบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกัน ส่วนใหญ่ไม่มีกฎเกณฑ์การวางผังมากนัก นอกจากบางประเภทของวัด ชั้นของวัดที่ตั้ง รวมทั้งขนาดยังมีผลต่อการจัดวางผังของเขตนี้ กล่าวคือหากเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กอยู่ในแถบถิ่นชนบท นิยมวางตัวกฎกระจายตัวเป็นหลังๆ อาคารที่เป็นองค์ประกอบรองหลังอื่นๆ ก็จะจัดวางอยู่ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการใช้สอยของพระภิกษุส่วนใหญ่จะจัดกฎให้อยู่เป็นกลุ่ม โดยอาจแยกเป็นหลังๆ หรือต่อเชื่อมด้วยชานเป็นหมู่หรือคณะๆ มีหอฉันอยู่ตรงกลางชาน ถัดเลยออกมาก็จะเป็นเรือนเว็จกฎ ซึ่งปัจจุบันอาจรวมเข้ากับห้องสรงน้ำและมักสร้างต่อเรียงเป็นแถวๆ ส่วนหอไตรก็จะแยกออกไปตั้งเดี่ยวอยู่กลางสระน้ำใหญ่ เช่นเดียวกับศาลาการเปรียญที่มักตั้งอยู่ในตำแหน่งที่พระสงฆ์ทั้งปวงสามารถเข้ามาใช้สอยได้อย่างสะดวกทั่วถึง ขณะเดียวกันก็สามารถเฝ้าต่อประชาชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย มักวางอยู่ด้านหน้าเขตสังฆาวาสหรือบริเวณส่วนที่ติดกับเขตพุทธาวาส หรืออาจอยู่ทางด้านข้างของเขตธรณีสงฆ์ ที่ประชาชนสามารถเข้ามาได้ง่าย แต่สำหรับวัดขนาดใหญ่ ผังเขตสังฆาวาสค่อนข้างจะมีระเบียบแบบแผนชัดเจน โดยเฉพาะวัดหลวงจะมีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและระบบของโครงสร้างผังอย่างตั้งใจ ด้วยการแบ่งเป็น “คณะ” โดยแบ่งขนาดตามจำนวนพระสงฆ์และองค์ประกอบย่อย ซึ่งวิธีการจัดแบ่งก็อาศัยการแบ่งซอยออกเป็นลักษณะอย่างช่องพิกัต (Grid)

3) ความสัมพันธ์ระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ในดินแดนของไทยนับแต่สมัยสุโขทัยลงมาจะมีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันในลักษณะของผัง แต่ที่สำคัญก็คือเขตพุทธาวาสจะถูกกำหนดเอาไว้ว่าต้องอยู่ทางด้านหน้าเสมอและไม่เคยมีปรากฏว่ามีวัดใดที่วางเขตสังฆาวาสเอาไว้ขวางทางเข้าด้านหน้าเขตพุทธาวาส

ส่วนการแบ่งเขตพื้นที่แบบต่างๆ ระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสสำหรับ “เขตธรณีสงฆ์” นั้น มักจะอยู่บริเวณส่วนที่เป็นด้านข้างใดด้านหนึ่งหรือบริเวณส่วนด้านหลังของพื้นที่วัดเสมอ โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่า เขตพุทธาวาสเป็นเขตแดนที่สำคัญที่สุดกว่าพื้นที่ส่วนอื่นใดทั้งหมดภายในวัด

2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับพื้นที่เปิดโล่งของวัด

การใช้สอยพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดมักจะสอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ของวัด เนื่องจากบทบาทและหน้าที่ของวัดมักมีผลต่อกิจกรรมการใช้สอยพื้นที่ภายในวัดทั้งพื้นที่ภายในอาคารและพื้นที่เปิดโล่งภายในวัด ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ รูปแบบการวางผังวัดในอดีตเชื่อว่าเขตพุทธาวาสเป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่งผลทำให้การวางผังยึดตามแนวแกนเพื่อให้พื้นที่เขตพุทธาวาสเป็นหัวใจหลักที่สำคัญของวัด ดังนั้นการออกแบบวางผังวัดจึงมีการวางเขตพุทธาวาสไว้อยู่ด้านหน้าเสมอ เนื่องจากพระพุทธเจ้าเป็นหลักสำคัญที่สุด จึงต้องอยู่ด้านหน้าในฐานะทรงเป็น

ประธานของพระอาราม ส่วนอื่นเป็นส่วนรอง จึงต้องอยู่ในตำแหน่งประกอบด้านอื่น ๆ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544) ส่งผลให้การสร้างอาคารอื่น ๆ ภายในวัดจะไม่บดบังทัศนียภาพของสิ่งก่อสร้างภายในเขตพุทธาวาส และช่วยส่งเสริมให้แนวแกนในเขตพุทธาวาสมีความชัดเจนขึ้น สัมพันธ์กับการเว้นพื้นที่เปิดโล่งในเขตต่าง ๆ ภายในวัด เพื่อผลด้านการมองเห็นสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสและเพื่อเน้นความสำคัญของพื้นที่ของเขตพุทธาวาส ซึ่งนอกจากประเด็นดังกล่าวที่กล่าวถึงรูปแบบการวางผังวัดในภาพรวมที่สัมพันธ์กับพื้นที่เปิดโล่งแล้วนั้น ยังมีการกล่าวถึงลักษณะกิจกรรมการใช้สอยที่เกิดขึ้นในแต่ละเขตพื้นที่ของวัดที่มีมาตั้งแต่อดีตดังต่อไปนี้

พื้นที่เปิดโล่งในเขตพุทธาวาส เป็นการเว้นพื้นที่เปิดโล่งระหว่างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปตามความหมายของสัญลักษณ์ตามคติความเชื่อ และเพื่อเป็นการเน้นมุมมองและปรากฏในลักษณะที่โอบล้อมกลุ่มอาคารหลักประธานสำคัญในเขตพื้นที่พุทธาวาสเพื่อให้สิ่งก่อสร้างอาคารต่าง ๆ เกิดความสง่างาม ทำให้มีการเว้นว่างของพื้นที่ด้านหน้าและรอบ ๆ พุทธสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส รวมถึงยังใช้พื้นที่ดังกล่าวในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในอาคารเขตพุทธาวาส นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงลักษณะพื้นที่เปิดโล่งในเขตพุทธาวาสที่เป็นไปตามคติความเชื่อที่ว่าพื้นที่โล่งที่อยู่ในเขตกำแพงแก้วนั้นเป็นพื้นที่ที่มีความสงบและศักดิ์สิทธิ์ และเมื่อมีการสร้างกำแพงแก้วเพื่อล้อมพระอุโบสถและนำไปประธานเชื่อมต่อเข้าเป็นเขตเดียวกับตัวเสมารอบพระอุโบสถยิ่งทำให้เขตพุทธาวาสเป็นเขตต้องห้ามที่กำหนดให้ใช้เฉพาะสำหรับการทำสังฆกรรมแห่งหมู่สงฆ์เท่านั้น (สมคิด จิระทัศนกุล, 2548)

พื้นที่เปิดโล่งในเขตสังฆาวาส ในเขตสังฆาวาสเป็นเขตที่ตั้งของกุฏิซึ่งเป็นอาคารหลักที่สำคัญที่สุดในเขตสังฆาวาสเพราะประกอบขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ โดยมีองค์ประกอบอื่นเป็นตัวประกอบเสริมในผัง พื้นที่เปิดโล่งในเขตสังฆาวาสเป็นพื้นที่เปิดโล่งที่เป็นทางเดินเชื่อมระหว่างกุฏิและพื้นที่เปิดโล่งที่ถูกเว้นว่างแทรกระหว่างผังทำให้มีการแบ่งกลุ่มกุฏิออกเป็นโครงย่อยและทำให้เขตสังฆาวาสดูเป็นสัดส่วน และง่ายต่อการเข้าถึงอีกด้วย นอกจากพื้นที่เปิดโล่งบริเวณกุฏิแล้วยังมีพื้นที่เปิดโล่งบริเวณหอไตร ที่มีลักษณะเป็นสระน้ำซึ่งจะพบในบางวัดที่มีหอไตรเครื่องไม้เท่านั้น เนื่องจากหอไตรที่เป็นไม้จะมีปัญหาเรื่องมดปลวก ดังนั้นจึงต้องกันพื้นที่เปิดโล่งโดยรอบหอไตรไว้เพื่อทำเป็นสระน้ำ เพื่อป้องกันมดปลวกที่มากัดกินทำลายหนังสือหรือใบลาน จึงออกแบบให้ไม่มีส่วนไหนของอาคารที่สัมผัสพื้นดินโดยตรง (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544)

พื้นที่เปิดโล่งในเขตที่ธรณีสงฆ์ ไม่ได้มีการกำหนดรูปแบบการวางผังที่ชัดเจน ทำให้พื้นที่เปิดโล่งที่มีในเขตที่ธรณีสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับรูปแบบการวางผังอาคารในเขตนี้ ลักษณะพื้นที่เปิดโล่งในเขตนี้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เปิดโล่งที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่เนื่องด้วยตั้งแต่อดีตชาวบ้านมีความเชื่อในการสร้างอันสงส์จากการสร้างวัดและบริจาคที่ให้วัด ทำให้พื้นที่วัดเป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตค่อนข้างกว้าง วัดเลยกำหนดพื้นที่บางส่วนของพื้นที่จากการจัดแบ่งเขตสำคัญ คือเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ให้เป็นเขตพื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณะประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ ของวัด เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่น ๆ เช่น สร้างเมรุสำหรับฌาปนกิจศพชุมชน ตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาและสังคม แบ่งเป็นพื้นที่ให้กุฏิหลังเข้าเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน อาทิ การสร้างตึกแถว หรือทำเป็นตลาด ทำให้ลักษณะพื้นที่เปิดโล่งในเขตที่ธรณีสงฆ์ของวัดมีพื้นที่เปิดโล่งหลัก ๆ คือลานกว้างเพื่อใช้เป็นลานอเนกประสงค์ชุมชนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน พื้นที่เปิดโล่งที่มีความร่มรื่นเพื่อให้คนในชุมชนเข้ามาใช้เป็นพื้นที่พักผ่อน พบปะ พูดคุยกัน ซึ่งพื้นที่เปิดโล่งในเขตที่ธรณีสงฆ์ส่วนใหญ่จะถูกกำหนดให้เข้าถึงได้ง่ายจากชุมชนข้างเคียงของวัด (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544)

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ที่ดินวัด

เนตรนภิศ นาควัชร (2525) กล่าวว่า การใช้ที่ดินภายในวัดสามารถแบ่งประเภทการใช้เป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) เพื่อการศึกษา การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมด้านการศึกษา ทั้งในรูปแบบการศึกษาของสงฆ์ และการศึกษาของฆราวาส โดยในการศึกษาของสงฆ์ในรูปแบบของโรงเรียนสอนปริยัติธรรมและโรงเรียนสอนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การใช้ที่ดินเพื่อศึกษานั้น ในวัดบางแห่งมีการแบ่งเขตชัดเจนระหว่างเขตพุทธาวาส สังฆาวาส และที่สำหรับการศึกษา ซึ่งผลดีทำให้ไม่เกิดความวุ่นวาย ไม่เกิดเสียงรบกวน หรือปัญหาด้านสกปรก

2) เพื่อการพักอาศัย การใช้ที่ดินเพื่อที่พักอาศัยในบริเวณวัด เป็นลักษณะการใช้ที่ดินที่สำคัญที่รองลงมาจากเพื่อการศึกษา ที่พักอาศัยที่กล่าวหมายถึงที่พักชั่วคราวและที่พักถาวร ซึ่งจากการสำรวจพบว่ามีการใช้ที่ดินเพื่อที่พักอาศัยทั้งในพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ ซึ่งพบว่ามีการใช้เพื่อเป็นที่พักอาศัยถาวรในสัดส่วนที่สูงกว่าที่พักชั่วคราว การใช้ที่ดินของวัดเพื่อที่พักอาศัยนั้น วัดมักไม่ได้ผลประโยชน์มากนัก เนื่องจากราคาเช่ามักจะต่ำ แต่มักมีปัญหาตามมาค่อนข้างมากไม่ว่าจะเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมภายในวัด และความวุ่นวายในวัดที่เกิดขึ้นตามมา

3) เพื่อการพาณิชยกรรม ในที่นี้รวมถึงลักษณะการใช้ที่ดินในรูปแบบอาคารขนาดเล็ก หรือชั่วคราว และที่อยู่อาศัย ศาลาวัดสำหรับประกอบกิจกรรมการค้า เช่น แผงลอย ร้านค้าย่อย ร้านอาหาร สำนักงานติดต่อดังๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น สำนักงานดนตรี ละคร และในรูปของอาคารถาวรขนาดใหญ่ เช่น อาคารพาณิชย์ห้องแถว ตลาด สำนักงาน ร้านอาหาร เป็นต้น รวมถึงร้านค้าย่อยในคราวนักขัตฤกษ์ ซึ่งการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมดังกล่าวเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมที่สุขสงบของวัดอย่างยิ่ง ซึ่งรายได้หลักของวัดส่วนใหญ่มาจากการสร้างตึกแถวบนที่ดินวัด ที่ได้ทำต่อเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 และการใช้ที่ดินเพื่อพาณิชยกรรมนั้น บางแห่งนั้นทำการร่นเขตวัดเข้ามาเพื่อจัดประโยชน์ ทำให้อารามบริเวณวัดถูกบีบให้เล็กลง ทำให้วัดถูกกลืนหายไปเป็นย่านการค้า ซึ่งอาคารพาณิชย์ต่างๆ ที่สร้างขึ้นได้บดบังความงามของวัด ต้นไม้ใหญ่ซึ่งเคยให้ความร่มรื่นได้ถูกตัดทิ้ง พื้นที่ซึ่งเคยกว้างขวางเป็นที่วิ่งเล่นของเด็กได้หายไป กลายเป็นอาคารพาณิชย์แทนที่

4) เพื่อการอุตสาหกรรมและคลังสินค้า การเช่าที่ดินเพื่อการนี้ส่วนใหญ่จะพบในวัดเขตชั้นใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดราษฎร์ ซึ่งจะสัมพันธ์กับที่ดินบริเวณข้างเคียงวัด ประเภทของอุตสาหกรรมแบ่งออกเป็น โรงงานขนาดเล็ก โรงกลึงเหล็ก โรงงานทำมุ้งลวด เหล็กตัด โรงงานทำวงกบ ประตูหน้าต่าง โรงงานทำเฟอร์นิเจอร์ โรงงานทำยาหอม แป้งผัดหน้า ยาสีฟัน เป็นต้น ส่วนโรงงานขนาดใหญ่ อาทิเช่นโรงเลื่อย นอกจากนั้นยังมีคลังสินค้า โกดังเก็บถ่าน โกดังเก็บปลา และที่ใช้เป็นโกดังเก็บพวกเสื้อผ้า และผลผลิตทางการเกษตร

5) เพื่อการสาธารณูปโภค ส่วนใหญ่เป็นเพราะวัดให้การสงเคราะห์ที่ดินแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้บริการแก่ชุมชน ส่วนใหญ่จะพบที่วัดในเขตชั้นใน ซึ่งเป็นชุมชนหนาแน่นที่ดินราคาสูงมาก สำหรับกิจกรรมด้านสาธารณูปโภคที่พบได้ คือ สถานีไฟฟ้าย่อย สถานีประปา และบ่อบาดาล

นอกจากนั้นพื้นที่ของวัดยังถูกใช้เพื่อกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่

กิจกรรมที่เกี่ยวกับการฌาปนกิจ ได้แก่ พื้นที่ใช้ประโยชน์ในการเป็นที่สุสานเมรุ และศาลาบำเพ็ญบุญ ปัจจุบันรายได้จากธุรกิจประเภทนี้ ถือเป็นรายได้หลักที่แน่นอนที่สุดของวัดในกรุงเทพฯ รายได้ทั้งที่ได้จากการให้เช่าศาลาสวดศพ เมรุเผาศพ และสุสานเก็บศพ การบริการด้านนี้ให้ผลประโยชน์ต่อวัดไม่มากนัก แต่มีจุดประสงค์เพื่อบริการแก่ชุมชนโดยตรงมากกว่าหวังผลกำไร

สวนพักผ่อน สนามเด็กเล่น สนามกีฬาของชุมชน วัดหลายแห่งมีบริเวณกว้างขวางได้แบ่งที่วัดส่วนหนึ่งจัดเป็นสถานที่พักผ่อนดังกล่าว โดยที่พบว่าสัดส่วนการใช้ที่ดินในกิจกรรมดังกล่าว เป็นสนามเด็กเล่นมากที่สุด และรองมาคือสนามกีฬา ส่วนสวนพักผ่อนที่พบในวัดนั้นจะพบในวัดในเขตชั้นในซึ่งเป็นเขตชุมชนหนาแน่นเท่านั้น ส่วนสนามเด็กเล่นพบในทุกเขต ส่วนการใช้ที่ดินเพื่อเป็นสนามกีฬา จะพบในเขตชั้นในและชั้นกลางเท่านั้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า วัดในเขตชั้นในและในเขตชั้นกลาง ซึ่งเป็นย่านที่มีชุมชนอยู่หนาแน่นและมีการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ ขาดพื้นที่สำหรับใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ทำให้บางวัดที่มีพื้นที่กว้างขวางได้สงเคราะห์ที่เพื่อให้บริการกับประชาชนในกิจกรรมดังกล่าว

ห้องสมุด และพิพิธภัณฑ์ ในอดีตวัดเป็นเสมือนห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์เพราะเป็นแหล่งเก็บพระไตรปิฎก และเป็นแหล่งรวมของศิลปวัตถุ ศิลปกรรมของมีค่าต่างๆ ปัจจุบันได้มีวัดหลายแห่งจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดเป็นเอกเทศไว้บริการแก่ประชาชน

เพื่อสาธารณูปการ ในอดีตพบว่ามีการใช้ที่ดินที่สำคัญของวัดอย่างหนึ่งคือ เพื่อสาธารณูปการในสมัยนั้น ได้แก่ เป็นสถานที่จอดทำเรือจ้าง ที่จอดเรือ ที่จอดแพ อย่างไรก็ตาม จากการพัฒนาของคมนาคมทางบกโดยรถยนต์ซึ่งสะดวกกว่า

ทำให้การคมนาคมทางน้ำลดความสำคัญลง ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของวัดหันมาจัดผลประโยชน์โดยทำเป็นลานจอดรถยนต์ ซึ่งปัจจุบันมีการใช้ที่ดินบริเวณลานวัดหรือที่ถนนเป็นที่จอดรถ ในบางแห่งมีการสร้างโรงจอดรถเป็นห้องๆ สำหรับให้เช่า ซึ่งการใช้ที่ดินของวัดเป็นที่จอดรถจะพบมากในเขตชั้นใน เนื่องจากที่ดินมีราคาแพง หากที่จอดรถยาก ซึ่งรายได้จากการเป็นที่จอดรถนั้นถือเป็นรายได้หลักของวัด โดยค่าเช่าจะแตกต่างกันไป และบางวัดอาจเก็บค่าเช่าเป็นรายวัน รายเดือน หรือบางแห่งอาจจะไม่เก็บเลย นอกจากการใช้ที่ดินเป็นที่จอดรถแล้ว ปัจจุบันมีการใช้ที่ดินของวัดเพื่อการสงเคราะห์ด้านอื่นๆ เช่น เป็นที่ตั้งศูนย์สาธารณสุข สถานือนามัย

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาสภาพแวดล้อมของวัด

เนตรนภิศ นาควัชระ (2525) กล่าวว่า ผลจากการความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งเป็นอิทธิพลของตะวันตกที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งการเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็ว ในช่วงปี พ.ศ. 2525 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินวัดในกรุงเทพฯ ที่เพิ่มขึ้นด้วย ทำให้ผลสภาพแวดล้อมของวัดเปลี่ยนแปลงไปในทางลบมากขึ้น ซึ่งสามารถแยกวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของวัดจากผลการสำรวจเป็นหัวข้อต่างๆ ตามประเภทของวัดดังนี้

1) สภาพอาคารสิ่งก่อสร้าง ได้แยกตามสภาพอาคารและสิ่งก่อสร้างได้ดังนี้

โบราณสถาน พบว่าโบราณสถานส่วนใหญ่ภายในวัดอยู่ในสภาพปานกลาง ที่ยังต้องซ่อมแซม ซึ่งส่วนใหญ่วัดราษฎร์มักอยู่ในสภาพทรุดโทรมมากกว่าพระอารามหลวง

อาคารทางศาสนา พบว่าวัดซึ่งอยู่ในสภาพอาคารดีมีอัตราร้อยละสูงสุด รองลงมาคือ สภาพปานกลาง ต้องมีการซ่อมแซมบ้าง และสภาพทรุดโทรมมากมีจำนวนน้อยสุด ซึ่งส่วนใหญ่พบในวัดราษฎร์ในเขตชั้นกลางและชั้นนอก อาจกล่าวได้ว่า สภาพโบราณสถานและอาคารทางศาสนาที่อยู่ในสภาพทรุดโทรมมักพบในวัดราษฎร์ในเขตชั้นกลางและชั้นนอก สาเหตุส่วนหนึ่งคือการขาดปัจจัยในการทำนุบำรุง หรือซ่อมแซมอาคารดังกล่าว

อาคารสมัยใหม่ จากการสำรวจพบอาคารสมัยใหม่ที่สร้างอาคารปะปนกับอาคารแบบเก่า พบในทั้งพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ ซึ่งวัดราษฎร์ในเขตเมืองชั้นในมีการสร้างมีการสร้างอาคารสมัยใหม่มากที่สุด

2) สภาพภูมิทัศน์ วัดในอดีตมีสภาพที่ร่มรื่น ปกคลุมด้วยต้นไม้ทั้งไม้ดอกและไม้ใบ เป็นที่สงบสำหรับปฏิบัติธรรมของสงฆ์ ในระยะหลัง วัดต่างๆ ได้มีการตัดต้นไม้เพื่อที่จะใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ด้านอื่น ทำให้วัดบางแห่งขาดความร่มรื่น สภาพกลายเป็นป่าคอนกรีตเหมือนสภาพแวดล้อมภายนอก และวัดที่มีความร่มรื่นมากส่วนใหญ่จะพบในพระอารามหลวงในเขตชั้นใน

3) สภาพการสัญจร ผลจากการดูปริมาณถนน ทางเท้า และการจราจรภายในวัด วัดส่วนใหญ่ที่มีปริมาณสัญจรมาก คือวัดในเขตชั้นใน เพราะพื้นที่วัดมักมีการใช้ทางวัดเป็นทางผ่านหรือใช้บริเวณวัดเป็นที่จอดรถ

4) ปัญหาสภาพแวดล้อมอื่นๆ ได้แก่

ปัญหามลภาวะทางน้ำ ได้แก่ ปัญหาของการมีน้ำเน่าสกปรกซึ่งอยู่ตามแหล่งน้ำต่างๆ และบริเวณที่ลุ่มต่ำในวัดมีน้ำขังเน่าสกปรก ก่อให้เกิดปัญหากับวัดอย่างมาก ส่วนใหญ่พบปัญหาดังกล่าวในวัดในเขตชั้นนอก ซึ่งเกิดจากปัญหาน้ำเน่าในคลองหรือสระ บ่อน้ำ รวมถึงน้ำขังในที่ลุ่มต่ำ ส่วนในเขตชั้นในมักเป็นผลจากน้ำเสียซึ่งมาจากชุมชนใกล้เคียง รวมถึงน้ำเน่าในคลองหรือแม่น้ำซึ่งไหลผ่านวัด ทำให้น้ำที่ใช้น้ำของวัดไม่ได้มีการระบาย

ปัญหามลภาวะทางอากาศ วัดส่วนใหญ่ในเขตชั้นนอกไม่ประสบปัญหาดังกล่าว ส่วนใหญ่จะพบในเขตชั้นใน ปัญหามลภาวะทางอากาศสัมพันธ์กับที่ตั้งวัด โดยวัดที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชนหนาแน่นมักมีปัญหามลภาวะทางอากาศมากที่สุด สาเหตุที่เกิดปัญหาดังกล่าวไม่ใช่สาเหตุจากอุจจาระเหมือนในอดีต แต่สาเหตุมาจากกองขยะในวัด หรือแหล่งชุมชนบริเวณข้างเคียงรอบๆ วัด สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาจากการจราจรบนถนน ทำให้วัดในเขตชั้นในประสบปัญหาดังกล่าวมากกว่า

ปัญหามลภาวะของเสียง ซึ่งได้แก่เสียงรบกวนต่างๆ ทั้งที่เกิดขึ้นภายในวัดและจากบริเวณข้างเคียง วัดที่อยู่ในเขตชั้นในจะประสบปัญหานี้มากที่สุด แต่ส่วนใหญ่จะประสบปัญหานี้บ้าง ไม่ได้เป็นปัญหารุนแรง ซึ่งสัมพันธ์กับที่ตั้งของวัด สาเหตุที่สำคัญคือเสียงรบกวนจากการจราจร ซึ่งมีทั้งจากทางบก และจากทางน้ำสำหรับวัดที่ตั้งอยู่ริมน้ำ รวมถึงเสียงรบกวนจากชุมชนใกล้เคียง และวัดที่มีโรงเรียนที่ตั้งอยู่บริเวณวัดก็ประสบปัญหาเสียงรบกวนที่เกิดจากนักเรียนอีกด้วย

ปัญหาด้านขยะมูลฝอย ยังเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากอดีต ทั้งที่เป็นขยะภายในวัดเองและจากชุมชนข้างเคียง ส่วนใหญ่พบในวัดในเขตชั้นใน ทั้งอารามหลวงและวัดราษฎร์ สาเหตุการทิ้งขยะภายในวัด ส่วนใหญ่จะเกิดกับวัดที่มีร้านค้า แผงลอยไปตั้งอยู่มาก

ปัญหาสัตว์เลื้อย ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ชาวบ้านนำมาปล่อยทิ้งไว้ หรือนำมาถวายพระล้นกอมลภาวะด้านกลิ่นเหม็น และสิ่งปฏิกูล ก่อความสกปรก และสร้างเสียงรบกวนภายในวัด ซึ่งพบในเขตชั้นในมากกว่าเขตชั้นนอก

3. ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

การศึกษารั้วนี้เน้นการศึกษาวัดราษฎร์ในเขตธุรกิจพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยในเขตเมืองชั้นในกรุงเทพมหานคร (ดูรูปที่ 1) โดยพิจารณาเลือกวัดที่คาดว่าจะมีการใช้งานจากชุมชนโดยรอบวัด และควรเป็นวัดที่มีสัดส่วนพื้นที่เปิดโล่งต่อสัดส่วนพื้นที่วัดทั้งหมดมากกว่าร้อยละ 20 (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2550) เพื่อให้สามารถพัฒนาพื้นที่เปิดโล่งดังกล่าวเป็นพื้นที่สีเขียวของกรุงเทพมหานครต่อไปได้ภายหลัง โดยกำหนดแนวทางในการคัดเลือกวัดดังต่อไปนี้

1. ระดับทำเลที่ตั้งและตำแหน่งที่ตั้ง คัดเลือกจากการเป็นวัดที่อยู่บนถนนที่ชุมชนสามารถเข้าถึงได้ง่าย และเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในแหล่งชุมชน
2. ระดับพื้นที่วัด คัดเลือกจากการเป็นวัดที่มีกิจกรรมหลากหลาย และเป็นวัดที่มีสัดส่วนพื้นที่เปิดโล่งต่อสัดส่วนพื้นที่วัดทั้งหมดมากกว่าร้อยละ 20
3. การพิจารณาถึงความหลากหลายของกรณีศึกษา พิจารณาจากชุมชนที่อยู่โดยรอบวัดในเขตธุรกิจพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยในเขตเมืองชั้นในกรุงเทพมหานครสามารถแบ่งลักษณะวัดในชุมชนได้เป็น วัดที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชุมชนที่อยู่อาศัย และวัดที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ใช้งานเชิงผสม (Mixed Use) ที่มีการใช้งานเป็นที่ทั้งค้าขายและที่อยู่อาศัย

ทั้งนี้จะพิจารณาจากวัดราษฎร์ในเขตธุรกิจพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยในเขตเมืองชั้นในกรุงเทพมหานครซึ่งประกอบด้วย 12 เขต คือ บางซื่อ จตุจักร พญาไท ดินแดง ห้วยขวาง ราชเทวี ปทุมวัน บางรัก สาทร บางคอแหลม คลองเตย และวัฒนา ซึ่งมีวัดราษฎร์ จำนวน 44 วัดและคัดเลือกวัดเพื่อศึกษาเป็นกรณีตัวอย่างจำนวน 6 วัด (จำนวนกรณีตัวอย่างสอดคล้องกับระยะเวลาในการทำวิจัย) ได้แก่ วัดบางโพธิ์อมวาส วัดเลียบราษฎร์บำรุง วัดมัชฌิมจิตการาม วัดจันทร์โน วัดไผ่ตัน และวัดพรหมวงศาราม

รูปที่ 1 รูปแสดงเขตธุรกิจพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยในเขตเมืองชั้นในกรุงเทพมหานคร
ที่มา: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร (2554)

4. วิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงบรรยาย (Descriptive Research) ซึ่งเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ร่วมกับการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา โดยใช้กรณีศึกษาจำนวน 6 วัด ขั้นตอนการวิจัยประกอบด้วย 1) ขั้นตอนการทบทวนวรรณกรรม รวบรวมและศึกษาทบทวนวรรณกรรมจาก เอกสาร หนังสือ วารสาร สิ่งพิมพ์และสื่อต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง 2) ขั้นตอนเลือกพื้นที่วัดเพื่อเป็นกรณีศึกษา 3) ขั้นตอนการเก็บข้อมูลวัด ที่เป็นกรณีศึกษา สามารถแบ่งเป็นขั้นต่างๆ ได้ 3 ขั้น ประกอบด้วย การสังเกตการณ์และสำรวจเบื้องต้นวัดที่เป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อนำมาจัดทำโครงสร้างแบบสำรวจและสังเกต และแบบสัมภาษณ์ การจัดทำแบบสำรวจและสังเกต และแบบสัมภาษณ์ เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล และเก็บข้อมูลพื้นที่ศึกษา สามารถจำแนกตามแหล่งที่มาได้ 2 ประเภท คือ ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ได้แก่ สถิติ แผนที่ และเอกสารจากหน่วยงานราชการ ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) จากการสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแบ่งออกเป็น (1) ผู้ใช้พื้นที่วัดในการทำกิจกรรม โดยการเลือกจะสุมตัวอย่างแบบเจาะจงของผู้ใช้พื้นที่ 2 กลุ่มหลักคือ กลุ่มพระภิกษุสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในวัด และกลุ่มคนในชุมชนที่ใช้พื้นที่วัดในการทำกิจกรรมต่างๆ โดยเลือกแบบเจาะจงให้ครอบคลุมทุกช่วงอายุซึ่งแบ่งเป็น ต่ำกว่า 15 ปี 15-20 ปี 21-30 ปี 31-60 ปี และ 60 ปีเป็นต้นไป (2) ผู้ดูแลรับผิดชอบพื้นที่ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์หรือบุคคลที่ทำหน้าที่บริหารจัดการวัด 3) ขั้นตอนการจัดเก็บข้อมูล ประกอบด้วย ข้อมูลเชิงพื้นที่ (Spatial Data) เก็บจากการตรวจเอกสารและสำรวจพื้นที่ และข้อมูลการใช้พื้นที่ เก็บจากการสำรวจและสัมภาษณ์ผู้ใช้พื้นที่และผู้ดูแลรับผิดชอบพื้นที่ 4) ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา เป็นการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ในประเด็นต่อไปนี้ (1) ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของพื้นที่เปิดโล่ง ประเภทของกิจกรรม และลักษณะการใช้สอยพื้นที่ เปิดโล่งของวัด เพื่อจำแนกประเภทพื้นที่เปิดโล่งของวัด (2) ศักยภาพ ประเด็นปัญหา และอุปสรรคต่างๆ ในการใช้งานพื้นที่ เปิดโล่งของวัด

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษาวัดที่กรณีศึกษาทั้ง 6 วัด คือ วัดบางโพธิ์อมวาส วัดเลียบราษฎร์บำรุง วัดมณฑลนิการาม วัดจันทร์ใน วัดไผ่ตัน และวัดพรหมวงศาราม พบว่าในปัจจุบันพระผู้บริหารหรือประชาชนทั่วไปไม่ได้ให้ความสำคัญหรือนึกถึงประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดในเรื่องของการมองเห็นและเน้นความสำคัญให้กับเขตพุทธาวาสและส่งเสริมแนวแกนในการวางผังเพื่อผลด้านการมองเห็นสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นหัวใจหลักที่สำคัญของวัดดังเช่นในอดีต (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544) แต่กลับให้ความสำคัญกับหน้าที่รองของพื้นที่เปิดโล่งของวัดภายในแต่ละเขตมากกว่า ซึ่งพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนประโยชน์การใช้สอยไปจากอดีต ยกเว้นพื้นที่เปิดโล่งภายในเขตพุทธาวาสที่ยังคงประโยชน์การใช้สอยของพื้นที่ดั้งเดิมไว้ คือ เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา แต่ก็ล้มหน้าที่ประโยชน์อื่นๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการเป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อการมองเห็นและเน้นความสำคัญ และหน้าที่พื้นที่เปิดโล่งในเขตพุทธาวาสที่ช่วยสร้างความสงบและศักดิ์สิทธิ์เพื่อเอื้อกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพระอุโบสถ ส่วนพื้นที่เปิดโล่งในเขตสังฆาวาสนั้นปัจจุบันไม่ได้มีหน้าที่ในการเน้นมุมมองและให้ความสำคัญกับกฎดั้งเดิมเนื่องจากปัจจุบันกฎต่างๆ มีการขยายขนาดขึ้นจนพื้นที่เปิดโล่งในเขตสังฆาวาสส่วนใหญ่มีลักษณะคับแคบและเป็นพื้นที่เว้นว่างที่เป็นเพียงสัญจรหรือไม่ได้มีการใช้งาน และการเปลี่ยนการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือพื้นที่เปิดโล่งในเขตธรณีสงฆ์ที่ปัจจุบันมีการใช้งานเพื่อเป็นทางสัญจรของรถยนต์และที่จอดรถยนต์เพิ่มเข้ามา ซึ่งในปัจจุบันได้กลายเป็นการใช้งานหลักภายในพื้นที่วัดจนขัดขวางการใช้พื้นที่เปิดโล่งเพื่อสาธารณะประโยชน์อื่นๆ

ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เปิดโล่งของวัด (พ.ศ. 2516-2557) พบว่าวัดที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 6 มีพื้นที่เปิดโล่งที่ลดน้อยลงแต่ก็ไม่ได้ลดน้อยจนไม่มีพื้นที่เปิดโล่งเหลืออยู่ภายในวัดเลย ส่วนของพื้นที่เปิดโล่งหลักๆ ของวัด เช่น ลานวัด พื้นที่โล่งรอบพระอุโบสถ ก็ยังคงอยู่ดังเช่นอดีต โดยจากการศึกษาพบว่าสาเหตุที่ทำให้วัดมีขนาดพื้นที่เปิดโล่งที่ลดน้อยลงนั้น ก็มาจาก 2 สาเหตุ คือ มีการสร้างอาคารเพิ่มขึ้นภายในวัดเพื่อตอบสนองการใช้งานที่มีเพิ่มขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะพบในพื้นที่ธรณีสงฆ์ อาคารที่สร้างเพิ่มขึ้นมาส่วนใหญ่จะเป็นอาคารเพื่อรองรับกิจกรรมการทำบุญของพุทธศาสนิกชน อาทิเช่น อาคาร

สำหรับทำสังฆทาน อาคารศาลาการเปรียญ เป็นต้น อีกสาเหตุ คือ การขยายขนาดอาคารต่างๆ ให้ใหญ่ขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาคารจากในอดีตที่เป็นอาคารไม้เปลี่ยนเป็นอาคารคอนกรีต ทำให้พื้นที่เปิดโล่งที่เคยอยู่ระหว่างอาคารที่เคยใช้งานได้ มีความคับแคบจนไม่สามารถใช้งานได้ ซึ่งพบได้ชัดบริเวณพื้นที่เปิดโล่งในเขตสังฆาวาส ส่วนการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่เปิดโล่งที่เห็นได้ชัดในช่วงปี พ.ศ. 2516-2557 คือการเปลี่ยนแปลงพื้นผิวของวัดจากลานดินมาเป็นลานคอนกรีต เช่นปัจจุบัน (ดังรูปที่ 2) ซึ่งพบในกรณีศึกษาทั้ง 6 วัด ส่วนการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สีเขียวของวัดนั้นพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่มีทั้งเพิ่มขึ้นและลดลง ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอื่นๆ ของพื้นที่เปิดโล่งของวัดนั้นเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงหน้าที่การใช้สอยพื้นที่วัดและพื้นที่เปิดโล่งของวัดซึ่งจะสอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ของวัดที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมไทย

วัดมณีนิมิตการาม

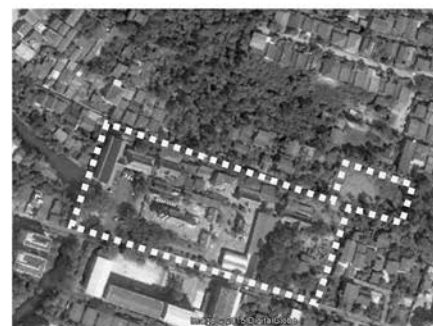
2516

2522

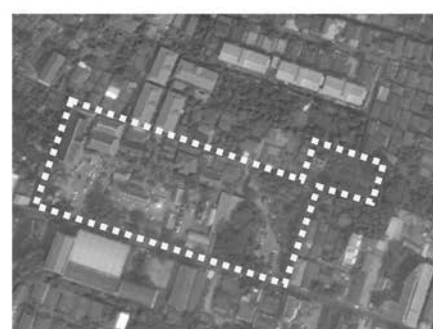
2538

2547

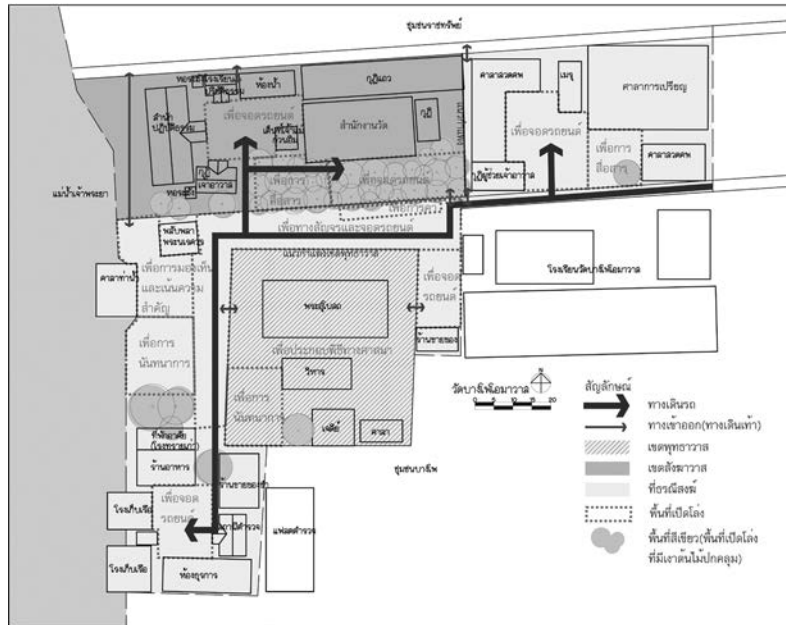
2552

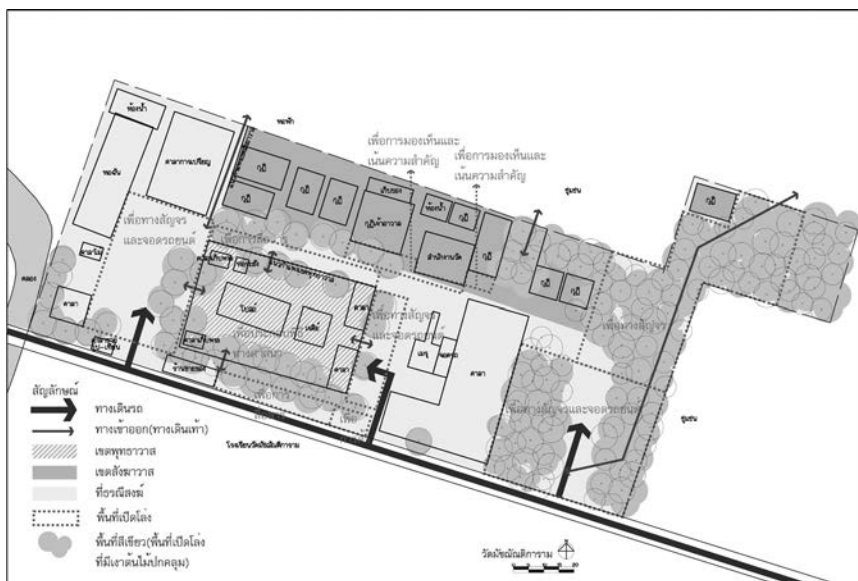
2557

รูปที่ 2 รูปแสดงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เปิดโล่งของวัดมณีนิมิตการาม
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

จากการศึกษากรณีศึกษาทั้ง 6 วัดร่วมกับการทบทวนวรรณกรรม พบว่ากิจกรรมการใช้ประโยชน์พื้นที่เปิดโล่งของวัด เป็นลักษณะที่เด่นชัดและมีความสอดคล้องกันในหลายๆ วัด การวิจัยในครั้งนี้จึงได้จำแนกประเภทพื้นที่เปิดโล่งของวัดตามประโยชน์การใช้พื้นที่เปิดโล่ง โดยพิจารณาจากการใช้สอยหรือการใช้งานพื้นที่เปิดโล่ง ร่วมกับตำแหน่งการเกิดการใช้สอยว่าอยู่ในเขตพื้นที่ใดของวัด และลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ประกอบด้วย สามารถจำแนกพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดได้ 7 ประเภทดังนี้

รูปที่ 3 ผังการใช้ประโยชน์พื้นที่เปิดโล่งภายในวัดบางโพโอมาวาส
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

รูปที่ 4 ผังการใช้ประโยชน์พื้นที่เปิดโล่งภายในวัดมัญฉันทิการาม
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

1. เพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์ เป็นพื้นที่โล่งที่ใช้เป็นทางสัญจรของรถยนต์และที่จอดรถยนต์
2. เพื่อประกอบพิธีทางศาสนา เป็นพื้นที่เปิดโล่งที่ใช้ประกอบพิธีทางศาสนาต่างๆ เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตพุทธาวาส

รูปที่ 5 (ซ้าย) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์ (ขวา) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

3. เพื่อตอบสนองต่อความเชื่อและศรัทธา เป็นพื้นที่เปิดโล่งสำหรับกิจกรรมตามความเชื่อและศรัทธาที่ไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา (จามรี อารยานิมิตสกุล, 2527)
4. เพื่อการนันทนาการ เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อการนันทนาการ เป็นสถานที่ใช้พักผ่อนในรูปแบบใช้แรง (Active Recreation) และไม่ใช้แรง (Passive Recreation) (จามรี อารยานิมิตสกุล, 2527)

รูปที่ 6 (ซ้าย) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อตอบสนองต่อความเชื่อและศรัทธา (ขวา) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการนันทนาการ
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

5. เพื่อการสื่อสาร เป็นพื้นที่เปิดโล่งที่เป็นสถานที่รวมกิจกรรมทางสังคมเป็นจุดนัดพบ แลกเปลี่ยนข่าวสาร ถ่ายทอดกระจายข่าวของชุมชน การสนทนากลุ่มหรือระหว่างบุคคล (จามรี อารยานิมิตสกุล, 2527)
6. เพื่อการมองเห็นและเน้นความสำคัญ ในที่นี้จะไม่ได้รวมพื้นที่เปิดโล่งเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาไปด้วย เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีหน้าที่หลักเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมไปแล้ว และวัดบางแห่งก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่เปิดโล่งเพื่อการมองเห็นในเขตพุทธาวาสแล้ว แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงพื้นที่เปิดโล่งเพื่อการมองเห็นและเน้นความสำคัญสำหรับอาคารอื่นๆ ที่ไม่ใช่อาคารในเขตพุทธาวาส

รูปที่ 7 (ซ้าย) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการสื่อสาร (ขวา) พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการมองเห็นและเน้นความสำคัญ
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

7. เพื่อการค้า เป็นพื้นที่เปิดโล่งที่เป็นสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ เพื่อการประกอบธุรกิจ หรือเป็นพื้นที่ตลาดนัด (จามรี อาระยานิมิตสกุล, 2527)

รูปที่ 8 พื้นที่เปิดโล่งเพื่อการค้า
ที่มา: ผู้วิจัย (2561)

การจำแนกประเภทพื้นที่เปิดโล่งของวัดดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการจำแนกตามวัตถุประสงค์หลักของการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งภายในวัด แต่จากการศึกษาพบว่าพื้นที่เปิดโล่งแต่ละพื้นที่ก็มีหน้าที่การใช้งานรองที่เกิดขึ้นตามช่วงเวลาที่แตกต่างกันไปด้วย ได้แก่ พื้นที่เพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์นั้น ในวันที่มีงานสำคัญทางประเพณีต่างๆ ก็จะถูกเปลี่ยนการใช้งานเป็นพื้นที่จัดงานกิจกรรมต่างๆ ของวัดที่ทำร่วมกับชุมชน และโรงเรียน หรือในบางครั้งพื้นที่ดังกล่าวก็จะมีการใช้งานของชุมชนในบางช่วงเวลา หรือเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมนันทนาการของชาวบ้านในชุมชน แต่ปัจจุบันการใช้งานพื้นที่ดังกล่าวในด้านนันทนาการก็ลดน้อยลงไปทุกที นอกจากนั้นในบางวัดพื้นที่เปิดโล่งเพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์ก็เป็นพื้นที่เดียวกับพื้นที่เพื่อการค้าด้วยเช่นกันแต่มีการใช้งานที่สลับช่วงเวลากัน ส่วนพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้นก็มีการใช้งานเป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อการสื่อสาร หรือนันทนาการด้วย ในช่วงเวลาที่ไม่ได้มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ในส่วนของการบริหารจัดการพื้นที่เปิดโล่งนั้นพบว่าวัดที่เป็นกรณีศึกษาส่วนใหญ่ ก่อนที่จะมีการก่อสร้างหรือปรับปรุงพื้นที่วัดในส่วนต่างๆ จะต้องมีการหารือร่วมกันระหว่างพระผู้บริหารวัดและเจ้าอาวาส ซึ่งประเด็นในการหารือจะเป็นเรื่องงบประมาณในการก่อสร้างแต่ไม่ได้คำนึงถึงบทบาทของพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดที่มีความสำคัญกับแผนในการวางผังวัดในส่วนของการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดของชุมชนนั้น ทางวัดยินดีให้ความร่วมมือกับชุมชนในการใช้พื้นที่เปิดโล่งของวัดในการทำกิจกรรมต่าง

จากผลการศึกษา สามารถสรุปศักยภาพ ประเด็นปัญหา และอุปสรรคต่างๆ ของพื้นที่เปิดโล่งวัดได้ดังต่อไปนี้

1. ศักยภาพ

- ด้านกายภาพพื้นที่ พื้นที่เปิดโล่งภายในวัดแบ่งตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ได้ 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือพื้นที่ลาดแข็งซึ่งมีขนาดค่อนข้างใหญ่ สามารถรองรับคนจำนวนมากได้ สามารถปรับการใช้งานพื้นที่ให้มีความยืดหยุ่นในการรองรับงานสาธารณะประโยชน์ของชุมชนได้ และลักษณะที่ 2 คือ พื้นที่สีเขียว เป็นพื้นที่ลาดแข็งหรือลานดินที่มีร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ปกคลุม ซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อเป็นสีเขียวของชุมชน และพื้นที่สีเขียวของกรุงเทพมหานครเพื่อรองรับกิจกรรมนันทนาการ และช่วยเสริมสร้างคุณค่าด้านสิ่งแวดล้อมของเมืองได้โดยที่ไม่ขัดกับประโยชน์ใช้สอยทางด้านศาสนา

- ด้านการใช้งาน การใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัดเป็นการใช้งานกิจกรรมจำเป็น (Necessary Activities) ซึ่งกิจกรรมที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต และกิจกรรมทางเลือก หรือกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจ (Optional or Recreational Activities) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของคนที่จะทำ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดกิจกรรมทางสังคม (Social Activities) (เกฮัล ญาณ, 2556) อันได้แก่ การละเล่น การพักผ่อน การสนทนา กิจกรรมร่วมกันของชุมชนภายในพื้นที่เปิดโล่งของวัดตามมา

2. ปัญหา และอุปสรรค

- ในส่วนที่เป็นพื้นที่ลาดเข้มนั้นส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดแข็งที่ขาดร่มเงาจากต้นไม้ใหญ่ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวค่อนข้างร้อนและเป็นพื้นผิวที่น้ำซึมลงดินได้ยาก เมื่อฝนตกหนักมักเกิดปัญหาน้ำท่วมขัง และพื้นที่ลาดแข็งที่มีพื้นผิวเป็นคอนกรีต การปรับเปลี่ยนพื้นผิวอาจทำได้ยาก

- ปัญหาสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ม้านั่ง ถึงขยะ กระถางต้นไม้ เครื่องออกกำลังกาย ภายในพื้นที่เปิดโล่ง วัดมีไม่เพียงพอ หรือบางครั้งอยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม และขาดการดูแล

- การใช้งานในพื้นที่เปิดโล่งของวัดในการทำกิจกรรมต่างๆ ทำให้พื้นที่ของวัดขาดความเป็นส่วนตัว และมักมีความวุ่นวายจากคนและรถจำนวนมาก จนทำให้วัดขาดความสงบ และก่อปัญหาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทางศาสนาต่างๆ

- การใช้พื้นที่เปิดโล่งของวัดเพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์เป็นหลัก บางกรณีเป็นการขัดขวางไม่ให้เกิดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์อื่นภายในวัดเนื่องจากไม่มีพื้นที่ให้ใช้งานเพื่อกิจกรรมอื่น

- วัดยังมีความจำเป็นที่จะต้องหารายได้จากที่จอดรถ การจัดตลาดนัด หรือการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมาเช่าเพื่อขายสินค้า และอาหารต่างๆ เพื่อนำเงินมาทำนุบำรุงวัด ซึ่งบางกรณีมีจำนวนที่มากและถี่เกินไปจนขัดขวางและสร้างความรบกวนต่อการใช้งานอื่นๆ ภายในพื้นที่เปิดโล่งของวัด

- วัดขาดงบประมาณและกำลังคนในการดูแลพื้นที่เปิดโล่งต่างๆ การที่เป็นพื้นคอนกรีตเช่นปัจจุบันนั้น สะดวกในการดูแล และมีความทนทานเหมาะกับพื้นที่สาธารณะ

- วัตถุประสงค์การจัดการการใช้งานของพื้นที่เปิดโล่งของวัดให้เหมาะสมไม่ขัดกับการใช้งานหลักทางด้านศาสนา และสอดคล้องกับกิจกรรมต่างๆ ที่มีความจำเป็น ซึ่งถ้ามีการจัดการกำหนดโซนการใช้งานต่างๆ ให้เหมาะสมกับบริบทของ วัดเดิม ให้สอดคล้องกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดต่างช่วงเวลากัน ก็จะทำให้การใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัดใช้ศักยภาพของ พื้นที่ได้เต็มที่กว่าปัจจุบัน เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่สามารถปรับการใช้งานพื้นที่ที่มีความยืดหยุ่นในการรองรับ กิจกรรมต่างๆ ได้

- ทศนคติพระผู้บริหารหรือประชาชนทั่วไปไม่ได้ให้ความสำคัญหรือนึกถึงประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดในเรื่องของการมองเห็นและเห็นความสำคัญให้กับเขตพุทธาวาสและส่งเสริมแนวแกนในการวางผังเพื่อผลด้านการมองเห็นสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาส ซึ่งเป็นหัวใจหลักที่สำคัญของวัดตั้งเช่นในอดีต แต่กลับให้ความสำคัญกับหน้าที่รองของพื้นที่เปิดโล่งของวัดภายในแต่ละเขตมากกว่า ซึ่งพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนประโยชน์การใช้สอยไปจากอดีต

6. สรุปผลการศึกษา และประเด็นที่ค้นพบจากการศึกษา

6.1 สรุปปัจจัยปัญหา และอุปสรรคที่ส่งผลต่อการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัด

จากการศึกษา สามารถสรุปปัจจัยปัญหา และอุปสรรคที่ส่งผลต่อการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัดได้ 3 ด้านดังนี้

1) ด้านทัศนคติของพระผู้บริหารและประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือนึกถึงประโยชน์สุขของพื้นที่เปิดโล่งภายในวัดในเรื่องของการมองเห็นและเห็นความสำคัญให้กับเขตพุทธาวาสและส่งเสริมแนวแกนในการวางผังเพื่อผลการมองเห็นสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นหัวใจหลักที่สำคัญของวัดดังเช่นในอดีต

2) ด้านเศรษฐกิจ การเน้นเรื่องหารายได้จากพื้นที่เปิดโล่งภายในวัด เพื่อนำเงินมาทำนบารุงวัด

3) ด้านการบริหารจัดการพื้นที่ วัดขาดการบริหารจัดการพื้นที่ภายในวัด ทั้งงบประมาณและกำลังคนในการดูแลพื้นที่เปิดโล่ง ขาดการวางแผนในการใช้พื้นที่ภายในวัด ขาดการกำหนดขอบเขตการใช้งานสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาตามมา

6.2 ประเด็นที่ค้นพบจากการศึกษา

จากการศึกษา พบประเด็นที่น่าสนใจจากการศึกษาการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัด: กรณีศึกษาวัดราษฎร์ในเขตธุรกิจพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยในเขตเมืองชั้นในกรุงเทพมหานคร ซึ่งหน่วยงานที่มีนโยบายที่จะพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่เปิดโล่งของวัด สามารถนำผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลเบื้องต้นเพื่อใช้ประกอบการพิจารณาในการกำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนาพื้นที่วัดอย่างเหมาะสม ดังนี้

1) พื้นที่เปิดโล่งของวัดจากกรณีศึกษา มีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่ว่างสาธารณะระดับชุมชน ซึ่งเป็นที่ว่างที่อยู่ในระยะที่คนในชุมชนเดินถึงได้ ผู้ใช้ส่วนมากเป็นคนในชุมชนหรือพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งปัจจุบันวัดเป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนและคนในละแวกใกล้เคียงมาใช้งานกิจกรรมจำเป็น (Necessary Activities) อาทิเช่น การสัญจรผ่านวัด การจอดรถในพื้นที่วัด การซื้อขายสินค้า และทำกิจกรรมทางเลือก หรือกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจ (Optional or Recreational Activities) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของคนที่จะทำ เช่น เดินเล่น นั่งเล่นและออกกำลังกายภายในวัดซึ่งมีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดกิจกรรมทางสังคม (Social Activities) อันได้แก่ การละเล่น การพักผ่อน การสนทนา กิจกรรมร่วมกันของชุมชนภายในพื้นที่เปิดโล่งของวัดตามมา

2) การใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัดมีทั้งความต้องการการใช้งานพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เปิดโล่ง ดาดแข็งขนาดใหญ่ เพื่อรองรับการจอดรถที่เป็นรายได้เพื่อนำเงินมาทำนุบำรุงวัด และรองรับกิจกรรมประเพณีและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่ต้องรองรับคนในปริมาณที่มาก รวมถึงวัดก็มีความต้องการการใช้งานพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่สีเขียวมีร่มเงาจากต้นไม้ใหญ่ เพื่อให้วัดมีพื้นที่ร่มเงาและช่วยคลายความร้อนจากสภาพอากาศ ดังนั้นวัดควรมีพื้นที่ดังที่กล่าวมา ทั้ง 2 ลักษณะ และมีการควบคุมการใช้งานพื้นที่ต่างๆ ให้เหมาะสม รวมถึงในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นดาดแข็งขนาดใหญ่ก็ควรมีการปรับปรุงพื้นผิวบางส่วนให้เป็นพื้นผิวที่น้ำซึมได้เพื่อช่วยระบายน้ำบริเวณพื้นผิวเพื่อแก้ไขปัญหาการเกิดน้ำท่วมขังภายในบริเวณวัด รวมถึงช่วยให้อากาศถ่ายเทความร้อนของพื้นผิวลดลง

3) การใช้งานพื้นที่เปิดโล่งของวัดนั้นไม่จำเป็นต้องมีการทำกิจกรรมในทุกบริเวณ ในบางพื้นที่ควรถูกกันออกไปเพื่อเป็นพื้นที่เว้นว่างกันชนการเกิดกิจกรรมต่างๆ ที่รบกวนกัน ได้แก่ พื้นที่เว้นว่างบริเวณรอบเขตสังฆาวาสและรอบเขตพุทธาวาส เพื่อให้เกิดความสงบในบริเวณดังกล่าว โดยที่กิจกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่เว้นว่างดังกล่าว อาจมีการใช้งานที่เป็นกิจกรรมที่สงบ ไม่เกิดเสียงรบกวนกับพื้นที่รอบๆ อาทิเช่น กิจกรรมนั่งนันทนาการแบบไม่ใช้แรง (Passive Recreation)

4) หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ควรให้คำแนะนำและเป็นพี่ปรึกษากับวัดต่างๆ แนะนำในการปรับปรุง พัฒนา และบริหารจัดการพื้นที่เปิดโล่งของวัดให้เหมาะสม ทั้งการให้คำแนะนำและการกำหนดการใช้งานพื้นที่เปิดโล่งต่างๆ การกำหนดขนาดการใช้พื้นที่เปิดโล่งเพื่อทางสัญจรและจอดรถยนต์ และบริเวณที่สามารถใช้งานได้ การกำหนดจำนวนพระสงฆ์ของแต่ละวัดให้สอดคล้องกับขนาดพื้นที่วัดอาจจะเป็นการกำหนดด้วยสัดส่วนของพื้นที่วัดเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่อาคารกุฏิไม่เพียงพอและก่อให้เกิดการสร้างอาคารในเขตสังฆาวาสเพิ่มขึ้น ซึ่งจะส่งผลทำให้พื้นที่เปิดโล่งของวัดลดลง และทางกรมการศาสนาควรออกคู่มือในการพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่วัดเพื่อให้พระสงฆ์ผู้บริหารวัดสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้ ซึ่งควรมีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการบริหารจัดการวัด แนวทางการออกแบบปรับปรุงวัดที่เหมาะสม มีแนวทางการปรับปรุงพื้นที่เขตต่างๆ ของวัด เช่น การเลือกใช้วัสดุ การเลือกใช้สิ่งประกอบภูมิทัศน์ต่างๆ เช่น ม้านั่ง ถึงขยะ กระถางต้นไม้ ที่เหมาะสมสำหรับการใช้งานสาธารณะและงบประมาณของวัดที่ต้องใช้ในการดูแลรักษา รวมถึงการเลือกใช้พืชพรรณที่นำมาปลูกในพื้นที่วัด เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- เกฮูล์ ญาณ. (2556). **เมืองมีชีวิต**. (ภคินทร์ เสนาจันทร์ รุ่งแสง, แปล.) กรุงเทพมหานคร: ลายเส้น.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2550). **โครงการจัดทำเกณฑ์มาตรฐานพื้นที่สีเขียวเพื่อเมืองที่น่าอยู่**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- จามรี อารยานิมิตสกุล. (2527). **ความเป็นมาของบริเวณลานโล่ง**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เนตรนิกิต นาควัชร. (2525). **วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505. (2505). **ราชกิจจานุเบกษา**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท..
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2548). **รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปากร.
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2544). **วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร. (2553). **รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อม 2553-2554**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.
- สำนักสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร. (2550). **หนังสือรายงาน และแผนปฏิบัติการว่าด้วยการลดปัญหาภาวะโลกร้อนของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2550 – 2555**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2546). **แผนแม่บทพื้นที่สีเขียวกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มก.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2554). **ยุทธศาสตร์ผังเมืองนำการพัฒนากรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.